

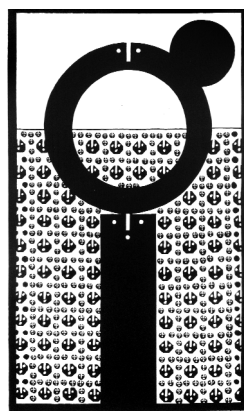
JESZENSZKY GÉZA

AZ ANTALL-KORMÁNY SZOMSZÉDSÁGI- ÉS NEMZETPOLITIKÁJA

Nem könnyű a *Korunk* számára összefoglalni azt, amit egy négyszáz oldalas, 2016-ban megjelent könyvben már megírtam.¹ Noha ezt a tudományos igényű, lábjegyzetekkel ellátott memoárt 2017-ban több erdélyi városban is bemutattam, és előadásaimat a közönség kedvezően fogadta, talán több emberhez jut el és az elszállt szónál maradandóbb tanulságokat kínál e nagy múltú folyóiratban szólni az erdélyi magyar közvéleményhez.

Az 1989–90-es rendszerváltozással a magyar történelmet – tudatunk szerint – szinte végigkísérő balsors megenyhülni látszott, de ahhoz, hogy az új világtörténelmi korszak kínálta lehetőségekkel a nemzet élni tudjon, el kellett kerülni a balítéletek csapdáját: az elvtelen alkalmazkodást (ami a kommunista korszak külpolitikáját jellemezte) és a szomszédokkal szemben esélytelen és csak károkat okozó ellenségeskedést, nem is beszélve a tűzzel játszás felelőtlenségéről.

Mint a választásokon mérsékelt győzelmet arató Magyar Demokrata Fórum külügyi bizottságának vezetője, majd Antall József kormányfő bizalmából a külügyminiszteri állás betöltője föl kellett tennem magamnak a kérdést: a szabaddá vált Közép-Európában lehetséges lesz-e őszinte és tartós kiengesztelődés és szoros együttmű-

... Antall is igazi dunai patrióta volt, aki azt remélte, hogy a közös nehéz sors tanulságaként Közép-Európában az együttműködés szükségessége erősebb lesz a szomszéd ellen szövethető kisantant mentalitásnál és a kisebbségeket elnyomó politikánál.

ködés azokkal a szomszédokkal, akiket 1919 óta a „magyar revans” kísérete nyugtalanított, s ellenszerként a hozzájuk csatolt magyar kisebbségeket szisztematikusan üldöző politikát, egyfajta csöndes (időnként nyílt) „etnikai tisztogatást” folytattak. A szovjet csatlós szerepből a demokratikus világba integrálódásnál is nehezebb volt megvalósítani a kettős célt: baráti viszony az összes szomszédos országgal, ugyanakkor támogatni, előmozdítani a Kárpát-medence magyar kisebbségeinek küzdelmét a jogegyenlőségért és közösségük jövőjéért, annak legbiztosabb eszközéért, az autonómiáért. Ezt a törekvést neveztem könyvemben a trianoni trauma orvoslására tett kísérletnek.

E cél elérését nemcsak legtöbb szomszédunk ellenállása, a történelem során adott és kapott sebek tették igen nehezzé, hanem a külhatalmak bizalmatlansága is. Magyarországot az igazságtalan trianoni határok megváltoztatására irányuló politikája tette a második világháborúban a náci Németország szövetségesévé és egyben áldozatává és súlyosan felelőssé félmillió zsidó származású polgára haláláért. Ezt a terhet az 1956-os forradalom és a kommunista rendszerek lebontásában vitt úttörő szerep sem tudta teljesen feledtetni. A magyar kisebbségek jogaiért folytatott küzdelmet nem volt nehéz irredentizmusnak, a fennálló határok megváltoztatására irányuló szándéknak beállítani. A közvélekedéssel ellentétben nem könnyítette, inkább nehezítette a magyar külpolitikát a két világháborúban született három szomszédunk, a Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia fölbomlása. A véres balkáni háborúk létében fenyegettek a Szerbiához tartozó Vajdaságban élő magyar közösséget, a nyugati demokráciákat pedig szembefordították a szeparatizmusnak beállítható törekvésekkel.

Antall miniszterelnök személye, kül- és belpolitikája mégis kivívta a világ akkori vezetőinek az elismerését és tiszteletét. Honnan eredt a határon túli magyarok iránt tanúsított kiemelt figyelme, amiért őt meg nem értő honfitársai „lelki irredentának” nevezték?² Antall nagyon jól ismerte a velünk szomszédos országok történelmét és belső viszonyait is. A Trianon után született első nemzedék – akár a maradék hazában élt, akár elszakítva – szinte ugyanúgy átérezte az igazságtalan döntés minden súlyát, mint szülei, s ezt csak felerősítette a területi revízió átmeneti sikere, majd a visszakerült területek újbóli elvesztése. Az olvasmányok mellett a személyes tapasztalatok is hozzájárultak ahhoz, hogy Antall a határainkon túlra került magyarság sorsát oly mélyen átérezte. Még gyermekként, de már fogékonyan járt szüleivel az 1938 után visszatért magyarlakta vidékeken, édesapja pedig kormánybiztosként foglalkozott Kárpátaljával és a vissza nem került területekről hozzánk menekülőkkal. Antall 1989 véres karácsonyán jutott el újra Erdélybe, már az MDF elnökeként,³ Szabadkára pedig 1991 kora őszen, közvetlenül a délszláv háború kitörése előtt. (Készült Dunaszerdahelyre is, ahová ősi családi szálak fűzték, de az akaratumk ellenére romló szlovák–magyar viszony miatt erre nem került sor.) A szomszédi kapcsolatokat azonban nem csupán az anyaországtól elszakított magyarság prizmáján keresztül látta. Kossuth Lajos, Szabó Dezső, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Németh László és

Bibó István (az utóbbi személyes barátja volt) írásai és gondolatai nyomán Antall is igazi dunai patrióta volt, aki azt remélte, hogy a közös néhez sors tanulságaként Közép-Európában az együttműködés szükségessége erősebb lesz a szomszéd ellen szövetkező kisantant mentalitásánál és a kisebbségeket elnyomó politikánál. Tanulmányaim és tapasztalataim nyomán az én felfogásom ezzel azonos volt.

Hamis az állítás, hogy létezett valamiféle „Antall-doktrína”, amely a külpolitikát alárendelte a magyar kisebbségek akár irreális igényeinek. A valóságban összhangot alkotott a hármas cél: mielőbbi tagság a nyugati integráció két intézményében (a NATO és az Európai Közösség), szoros együttműködés a szomszédokkal, valamint a kisebbségi jogokért történő kiállás, a határainkon kívülre került magyar közösségek fennmaradását és jogaik érvényesítését szolgáló lépések politikája. A közép-európai szolidaritás megkerülhetetlen eleme és egyben feltétele volt a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása. E cél megvalósításához nyilvánvalóan jobb esélyt kínál(t), ha jó viszony áll fenn Magyarország és szomszédai között, az utóbbihoz pedig az ösztönzést, sőt a nélkülözhetetlen nyomást csak a nyugati kormányok és közvéleményük támogatása nyújthatta.

Történelmünk egyik legfontosabb tanulsága a közép-európai népek sorsközössége, egymásra utaltsága, a függetlenségüket fenyegető nagyhatalmakkal szembeni közös föllépés szükségessége. Noha a múlt gyakorlatában ez mint politika ritkán, inkább csak töredékesen érvényesült, a magyar politikai gondolkodásban Wesselényitől Kossuthon át Bibó Istvánig ez az egyik legerősebb tradíció.⁴ (Mind a németek és az oroszok között élő népek, mind a Nyugat igen nagy árat fizetett a diktátorokkal, Hitlerrel és Sztálinnal szembeni engedékenységgel és az elvtelen együttműködés politikájáért.) 1990-ben úgy tűnt, hogy valamennyi magyar politikai erő ennek tudatában vallotta, hogy „Dunának, Oltnak egy a hangja”. Az Antall-kormány gerincét adó Magyar Demokrata Fórum történész és irodalmár vezetőinek, sőt tagsága jó részének is politikai hitvallása volt ez a gondolat.

Az Európa középső és keleti részén egymás mellett, sok esetben egymást átfedve, keverten élő népek és etnikai szigetek békés és harmonikus együttélése Európa békéjéhez és biztonságához elengedhetetlen. A nemzetállamként viselkedő többnemzetiségű országokban a kisebbségben lévő népcsoportok azonban közel két évszázada létükben érzik magukat fenyegetve, mert nemcsak alapvető jogaikat sértették meg rendszeresen, de állandóan fejük felett lebegett és lebeg az elűzetés, a népirtás és az erőszakos asszimiláció Damoklész-kardja.⁵ Az 1919-ben született kisebbségvédelmi egyezmények e veszélyek elhárítására jöttek létre, de céljukat csak kismértékben érték el. A II. világháború után a győztes hatalmak – erősen vitatható érveléssel – elejtették ezt a megoldást, sőt több millió nemzeti kisebbséghez tartozó személyt akarata ellenére eredeti lakóhelyéről más országba telepítettek. Az ún. szocializmus évtizedeiben belső telepítésekkel, az iparosítással számos térség nemzetiségi összetételét, a városok etnikai képét megváltoztatták, miközben a teljes politikai jogfosztottság következtében a kárvallottak még tiltakozni sem tudtak.

Mindez erősen érintette a szomszédos országokhoz csatolt magyarokat. Ők a rendszerváltozástól helyzetük radikális megváltozását remélték.⁶ Az uralkodó többségi nemzetek sovinizmustól fertőzött része viszont – asszimilációs törekvései meghiúsulásától tartva – a magyar revizionizmus mumusával kezdte ijesztgetni saját népét és a külvilágot. Pedig az Antall-kormány programja világosan és minden jóhiszemű megfigyelő számára megnyugtató módon fektette le Magyarország szomszédosági politikájának alapelveit. „A közép- és kelet-európai változások kezünkbe adták a nagy lehetőséget, hogy megszüntessük vagy legalább jelentősen enyhítsük az itt élő népeket régóta szembefordító ellentéteket... Bízunk abban, hogy egyetlen szomszédunknak sem lesz szüksége a jövőben a magyarságra mint összetartó ellenségképre. Az összeurópai együttműködés velejárója az intenzív regionális együttműködés, erre törekszünk valamennyi szomszédunkkal. A föderáció felé haladó Európában ugyanakkor éppen a regionalizmus biztosíthatja a nemzeti sajátosságok megőrzését... Kisebbségi politikánk fő célja az emberi jogok, s ezeken belül a kisebbségek jogainak érvényre juttatása határainkon kívül és határainkon belül egyaránt. Tekintettel arra, hogy a magyarság egyharmada határainkon kívül él, a magyar államnak különleges felelőssége a magyar nemzet mint kulturális és etnikai közösség megmaradásának támogatása mindenütt. Ezért állunk ki – a fennálló nemzetközi szerződések tiszteletben tartásával, azok szellemében – a határainkon kívül élő magyar közösségek önrendelkezési jogának megtartása mellett, a szomszéd államok kormányainak kinyilvánított ígéreteivel is összhangban.”⁷

1990 és a délszláv válság 1991. őszi kibontakozása között a nemzetközi közeg kisebbségvédelmi törekvéseink számára kedvező volt. A Helsinkii Záróokmányon alapuló Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) 1990-ben és 1991-ben olyan ajánlásokat fogadott el, amelyeknek teljes körű érvényesülése jelentős mértékben javította volna az európai nemzeti kisebbségek helyzetét. Azóta azonban sem a várt kötelező érvényű nemzetközi szabályozás nem jött létre, sem az egyes országok belső jogrendje és mindennapi gyakorlata nem érte el azt a szintet, amit a rendszer-változás felemelő légkörében hamarosan megvalósulni reméltünk.⁸

A szomszédos országok vezetésével a személyes kapcsolatfelvételre külügyminiszteri szinten már 1990 nyár végéig sor került, mégpedig Bécs után Belgrád–Zágráb, majd Prága–Pozsony sorrendben. A hasonló gondolkodású „új” politikusok megértették egymást, közöttük tartós, a hivatali időn túlmutató barátság jött létre, s ez kihatott az államközi viszonyra is. Már 1990 őszén látható volt azonban, hogy a jelentős magyar lakossággal bíró szomszédaink, ügyet sem vetve az EBEÉ 1990-ben Koppenhágában meghozott ajánlásaira, nem hajlandóak méltányolni magyar nemzetiségű állampolgáraik nyelvhasználati és kulturális követeléseit, az autonómia gondolata pedig szemükben vörös posztó. A multilaterális fórumok akkor még kiemelt figyelmet fordítottak a kisebbségi jogokra, de Havel és néhány felvilágosulttan gondolkodó szlovák politikus nem tudta magával ragadni a szlovákok többségét, Romániában pedig Temesvár szellemét legyőzték a marosvásárhelyi magyarellenes erőszak kiagyaloí

és végrehajtói. A magyar kormány kezdettől fogva hangsúlyozta, hogy nem kíván a határon túli magyarok helyett beszélni, de határozottan támogatja a politikai pártjaik és más intézményeik által megfogalmazott, a demokrácia elveivel, valamint a nemzetközi normákkal és gyakorlattal összhangban álló céljaik megvalósulását. Megegyezésre, „kiegyezésre” nem Magyarország és a szomszédos többségi nemzetek között volt (és van) szükség, hanem eme nemzetek és magyar kisebbségeik között. Harminc év tapasztalata azt mutatja, hogy még a legjobb kormányközi viszony is csak szerény mértékben javítja az adott magyar kisebbség helyzetét. Többet tehetne a nemzetközi közösség, ha következetesen kiállna a kisebbségek jogai mellett, mert belső felismerésből nehezen születik meg egy új Dél-Tirol vagy egy keleti Svájc.

Reményt kínált a kisebbségi jogok kodifikálására és kötelező nemzetközi normává tételére az európai demokráciák közössége, a strassbourgi székhelyű Európa Tanács. A hosszú vajúdas után csak szerény elvárásokat tartalmazó, 1994-ben elfogadott, de csak az évtized végén életbe lépő Kisebbségvédelmi Keretegyezménynél ígéretesebb volt az új tagok felvételi folyamata, az az elv, hogy a demokrácia egyik alapfeltétele a kisebbségek jogainak biztosítása. A jelentkező államokat ebből a szempontból is gondos vizsgálatnak vetették alá, s ez reményt nyújtott a szlovákiai és romániai magyar kisebbség sérelmeinek orvoslására. Magyarország az érintett magyar közösségek ekkor megfogalmazott törekvéseit erőteljesen támogatta. Az 1992-ben tárgyalásos úton felbomló Csehszlovákia két utódállamának újra kellett folyamodnia a felvételért, így reflektorfénybe került a Mečiar-kormány magyarellenes politikája. Magyarországnak nem az volt a célja, hogy megvétőzza északi szomszédja felvételét, hanem az, hogy változzék meg az elfogadhatatlan szlovák joggyakorlat. Egy-két kirívóan türelmetlen intézkedést (pl. a női nevek magyar formában történő használatát betiltó rendelkezést) visszavontak, de a kifejezetten a magyar kisebbség sérelmére elfogadott közigazgatási beosztás a mai napig sújtja a magyarokat. Sajnos az Európa Tanács tagállamai az aggasztó szlovák magatartás ismeretében és a magyar kormány érvei ellenére sem vállalták a felvétel elhalasztását. Azzal áltatták magukat, hogy a tagság révén könnyebb lesz majd a kisebbségek iránt türelmesebb magatartásra készíteni a szlovák kormányt. Hasonló álláspontot foglalt el az Európa Tanács néhány hónappal később Románia felvételi kérelme esetében, mindazonáltal a felvétel reményében Románia tett néhány kisebb gesztust mind Magyarország, mind saját magyar kisebbsége irányában, ezzel lehetővé téve 1993 szeptemberében a rendszerváltozás utáni első hivatalos magyar vezetői látogatást, és ennek keretében egy székelyföldi körutat is tettem.⁹

A kívánatos „nagy ugrás”, áttörés a mai napig sem következett be, de kis lépésekkel is igyekeztünk javítani kétoldali viszonyunkat valamennyi szomszédunkkal. A Közép-európai Szabadkereskedelmi Egyezmény (CEFTA, 1992) nagyban hozzájárult a kétoldalú gazdasági kapcsolatok erősödéséhez. A határokon átnyúló sokoldalú együttműködés nemzetközi szinten pénzügyi támogatást is élvezett. Első lépésként a szlovák, ukrán, román és jugoszláv határon kezdeményeztem a kommunista idők-

ben bezárt, megszüntetett határátkelők újbóli megnyitását. Ha egyes szomszédaink húzódozása és a pénzügyi akadályok miatt a kívánatosnál lassabban is haladt e folyamat, de négy év alatt az ukrán határszakaszon egy helyett négy, a szlovén határon egy helyett három helyen nyílt meg újra az addig átjárhatatlan határ, és a másik három szomszéd felé is sikerült öt átkelőt újból megnyitni. Ezeknek köszönhetően számos település és kistérség elszigeteltsége, zsákutca jellege megszűnt, fellendült a kishatárforgalom, valamit javult az életszínvonal a határ mindkét oldalán, kezdtek helyreállni a normális emberi és gazdasági kapcsolatok.¹⁰

Nem tartozik szorosan véve a szomszédsági kapcsolatok köréhez az 1991. február 15-én aláírt Visegrádi Együttműködés,¹¹ de magyar részről annak egyik (nem deklarált) célja a két világháború között Magyarországot külpolitikailag gúzsba kötő kisantant újjászületésének a megakadályozása volt, amire ténylegesen törekedett Iliescu, Mečiar és Milošević. Lengyel barátaink részvétele elősegítette a csehekkel kialakult baráti viszonyt, és a szlovákiai magyarellenességet is fékezte. Az Antall által kezdeményezett „Visegrád” a külföld szemében bizonyította, hogy a Varsói Szerződés kényszerbarátságának megszűntével Közép-Európa nem a konfliktusok színtere, hanem az együttműködés modellje lett.

A kétoldali (alap)szerződések¹²

■ A kisebbségvédelem és a jószomszédi viszony összekapcsolásának legkézenfekvőbb eszközéül vitathatatlanul a szomszédos országokkal kötött kétoldalú államközi szerződések kínálkoztak. Az Antall-kormány abból indult ki, hogy a jó viszony megkerülhetetlen eleme a kisebbségben élő magyar közösségek jövőjét biztosító jogok garantálása. A kisebbségi jogok tekintetében – mint ismeretes – a mai tételes nemzetközi jog nem eléggé határozott. Általános elvek mellett csak ajánlásokat tartalmaz, illetve olyan „puha” kötelezettségeket, amelyek lehetővé teszik az eltérő értelmezéseket és kibúvókat. A szankcionálás jórészt hiányzik, illetve azt olyan nemzetközi szervezetekre bízza, mint az Európa Tanács és az EBESZ, amelyeknek jórészt csak erkölcsi eszközeik vannak. Mindezzel szemben áll ugyanakkor számos európai ország (Svájc, Finnország, Olaszország, Spanyolország) belső jogrendje és pozitív gyakorlata. Noha a jelenlegi nemzetközi jog csak az Olaszországban élő német-osztrák kisebbség esetében ismeri el Ausztria „védnök hatalom” (Schutzmacht) státusát, aligha lehet megkérdőjelezni az anyaország felelősségének az észszerűségét, noha szomszédaink – elsősorban Románia – ezt vitatják.¹³ Amikor a magyar kormány az érintett magyar közösségek világosan megfogalmazott és a nemzetközi gyakorlattal is összhangban álló igényeit határozottan támogatja, ezzel az érintett országok belső stabilitásához elengedhetetlen kisebbségjogi szabályozást, az őszinte és tartós jó államközi viszony kialakulását szorgalmazza.

A kommunista rendszerek eltűnése után teljesen indokolt volt, hogy érvényüket veszítsék a Szovjetunió által az egyes csatlós országokra erőltetett – álszent és verbális – barátsági és együttműködési szerződések.

Ugyanakkor Nyugat-Európában is teret nyert az a gondolat, hogy a Varsói Szerződés fölszámolása nyomán Európa közepén létrejött hatalmi és katonai vákuumot az államközi szerződések új rendszerével, hálójával töltsék ki. Elsőként az újraegyesült Németország kötött szerződéseket, mindenekelőtt – a békeszerződés és a határmegállapodás pótlására – Lengyelországgal és Csehszlovákiával, ezt követően azután más államokkal, így Magyarországgal is. Az Antall-kormány ugyancsak kész volt szerződésben rögzíteni az új magyar demokrácia átalakult kapcsolatrendszerét mind az egykori Varsói Szerződés szabaddá vált államaival, mind az erre kész nyugat-európai demokráciákkal. Egyetértési („entente”), barátsági és együttműködési szerződést kötött Olaszországgal, Franciaországgal, Németországgal, Spanyolországgal, az Egyesült Királysággal, Lengyelországgal és Japánnal. Az 1991. augusztusi moszkvai puccs megghiúsulása után Moszkvában két hatalmi központ működött, s ezt korán felismerve már külön szerződést készítettünk elő és írtunk alá 1991. december 6-án, egyetlen napon Gorbacsov Szovjetuniója mellett a Jelcin vezette Oroszországgal, sőt az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársasággal is.

Kétoldalú alapon a kisebbségvédelem első, igen tartalmas szerződéses megállapodása az 1991. március 31-én aláírt Magyar–Ukrán Nyilatkozat és Jegyzőkönyv volt. Ehhez Horvátország 1992-ben Nyilatkozat formájában csatlakozott, amit a két ország 1995. április 5-én kétoldalú konvenció szintjére emelte. Tartalmában hasonló az 1992. november 11-én, Budapesten aláírt Magyar–Orosz Nyilatkozat. A mai napig a legrészletesebb és legtartalmasabb kölcsönös kisebbségvédelmi egyezmény az 1992. november 6-án aláírt Magyar–Szlovén Szerződés, amelyben a felek kölcsönösen elismerték az egymás országában élő kisebbségi közösségek csoportjait, és létrehozták az azok gyakorlását ellenőrző vegyes bizottságot. Ez az egyezmény nem maradt papíron, új határátkelők, nemzetiségi intézmények, kétnyelvű hivatalos okmányok jelzik eredményességét.

A független államiságát 1991-ben visszanyert Ukrajnát Magyarország az elsők között ismerte el, de még ezt megelőzően megkezdte vele a jószomszédi, bizalmi viszony kiépítését. A Visegrádi Együttműködés mellett ez a kapcsolat kínálta a legjobb garanciát a kisantant újjászületése ellen. Az Ukrajna és Magyarország által megkötött részletes kisebbségvédelmi konvenció gyakorlati megvalósulásához is elengedhetetlen volt az államközi szerződés. A nemzetközileg érvényes és garantált határokkal még nem rendelkező, újjászülető Ukrajna valamennyi szomszédja esetében ragaszkodott ahhoz, hogy a területi követeléseket kizáró, a német és lengyel államközi szerződésekben szereplő paragrafus kerüljön be a vele kötött kétoldali szerződésekbe. A szerződés jóvoltából a Kárpátalján élő magyarság politikai helyzete jelentős mértékben javult, noha közérzetét érthetően befolyásolta a hatalmas méretű infláció és a kritikus gazdasági helyzet. A Kárpátalja területének különleges gazdasági övezetté nyilvánítását megszavazó 1991. december 1-jei népszavazás ellenére az ukrán parlament elvetette az ukrán kormány erre vonatkozó javaslatát, valamint az ugyancsak népszavazással megerősített beregszászi magyar autonóm terület létrehozását, amit pedig a magyar miniszterelnök és Kravcsuk uk-

rán államelnök 1993. április 30-ai találkozájáról kiadott nyilatkozat is ki-látásba helyezte. A Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetségének veze-tése a magyar–ukrán szerződés lényegi pontjainak ismeretében határo-zottan támogatta annak ratifikálását. Természetesen a legtöbb kárpátaljai magyar sem akkor, sem később nem ismerte a szerződés szövegét, ahogy a magyar–ukrán kisebbségvédelmi nyilatkozatot sem. A ratifikáció körül a magyar Országgyűlésben 1993. május elején kibontakozott vitában el-hangzó ellenvélemények többsége naivságból, illetve tájékozatlanságból eredt, nem vette figyelembe, hogy e törekeny barátság mennyire segíti a Kárpátalján élő magyarság politikai és kulturális céljainak megvalósulá-sát. Mint ismeretes, a Krím félsziget orosz anektálása nyomán rendkí-vül fölerősödött ukrán nacionalizmus azonban fölírta a magyar–ukrán szerződést, és megszüntetni tervezi a tíz év fölötti magyar (és román) gyermekek anyanyelvű iskolarendszerét. Ezen csak nemzetközi együtt-működéssel lehet változtatni.

A rendszerváltozás óta külföldön gyakran elhangzik az alaptalan állí-tás, hogy Magyarország megkérdőjelezi a fönnálló határok érvényességét, azok megváltoztatásáról ábrándozik. A magyar kormányok számos alka-lommal megerősítették az 1947-es békeszerződés és ezzel természetesen a jelenlegi határok tiszteletben tartását. Az Antall-kormány az európai integrációban látta az embereket elválasztó határok jellegének kívánatos módosulását. Ukrajna után kész volt államközi szerződést kötni azzal a két szomszédos állammal is, ahol a legnagyobb számban élnek magya-rok, Romániával és Szlovákiával. Az ukrán–magyar szerződés ratifikáci-ós vitájában le is szögeztem: „minden olyan szomszédunkkal tartalmas szerződést tudunk kötni, akik készek a területükön élő kisebbségek joga-it és a szülőföldjükön történő megmaradást, kultúrájuk megőrzését elő-mozdító intézkedéseket garantálni – összhangban az érdekelt kisebbség legitim formában kifejezésre jutó igényeivel”.¹⁴ A folyamatos tárgyalások ellenére azért nem került sor szerződés megkötésére e két országgal, mert kormányuk és parlamentjük elzárkózott ama kisebbségi jogok biztosítá-sától és szerződésbe foglalásától, amit az ott élő magyar közösség legitim, választott képviselői jövőjük biztosítása érdekében elengedhetetlenek tartottak. Teljességgel alaptalan volt az a vádként gyakran elhangzó felté-telezés, hogy a szerződések elmaradásának oka a területi igényekről tör-ténő lemondást tartalmazó ún. határklauzula magyar részről történő elvetése, azaz a határok „lebegtetése” volt. A rosszhiszemű feltételezések legfőbb alapja sajnos a magyar–ukrán szerződés ratifikációs vitája, az el-lenzők retorikája volt, ez ültette el újra velünk szemben „a métely, az örök kétely” magját.

A délszláv válság

■ Rosszindulatú tévedés azt hinni, hogy Magyarország hozzájárult déli szomszédja, a jugoszláv „etnikai mozaik” felbomlásához,¹⁵ a véres balká-ni háborúkhöz. 1991 őszéig, a fegyveres harcok kitöréséig a magyar kor-mány nyilvános fórumokon és bizalmas csatornákon egyaránt annak a

reményének adott hangot, hogy az egyes tagköztársaságok nagyobb gazdasági önállósága egy konföderációs államformán belül tartós és működő megoldást hozhat a soknemzetiségű ország számára. A szerbek által indított és megdöbbentő háborús bűntettek elkövetésével kísért háború azonban lehetetlenné tette az egység megőrzését. Ezt a térséget jobban ismerő Németország, Ausztria és Magyarország másoknál hamarabb belátta, de 1992 elejére az Európai Közösség is – komoly viták után – egységesen az önállóság általa megszabott öt feltételének megfelelő délszláv köztársaságok függetlenségének elismerése mellett döntött, s Magyarország azonnal követte a példát.

A két új szomszédal, az önálló Horvátországgal és Szlovéniával Magyarország kezdettől fogva kitűnő politikai és gazdasági kapcsolatokat alakított ki. Jugoszlávia a horvát háború idején a magyar légteret rendszeresen szándékosan megsértve még egy fegyveres konfliktus veszélyét is felidézte, de a magyar politika higgadt válaszokkal, a szerbek számára fontos európai tranzitútvonal nyitva tartásával sikeresen elhárította a viszony elmérgesedését, és azt is, hogy a vajdasági magyarság túszból áldozattá váljék. 1994 elejére eldőlt, hogy a Milošević-rendszer – egyelőre legalább – hatalmát sikeresen konzerválta, s egy belgrádi külügyminiszteri látogatással Magyarország helyreállította a normális beszélőviszonyt a délkeleti szomszédal. Ugyanakkor a tragikus polgárháborúba sodródó Bosznia nemzetközileg elismert kormányával kialakított kapcsolataink is kedvező fénybe állították Magyarországot a helyi lakosság, kivált a sokat szenvedett szarajevóiak körében. A balkáni válsággal foglalkozó nemzetközi fórumokon Magyarország – az Európai Közösséggel teljes összhangban – következetesen kiállt a békés rendezés, a háborús bűnösök felelősségre vonása és a kisebbségi jogok tiszteletben tartása mellett. Ennek érdekében szorgalmazta nemzetközi megfigyelők küldését a feszültségövezetekbe, köztük Koszovóba és a Vajdaságba, a további konfliktusok megelőzésére.

1993. december 12-én egy szörnyű betegséggel vívott három és fél éven át tartó küzdelem után meghalt Antall József, a magyarországi rendszerváltás levezénylője. Érdemeiről nem itt kell szólnom, de hadd idézzem Sütő Andrásnak Antall temetésén elhangzott szavait. „Senki, aki utána jön, senki, aki a nyomába lép, ezután meg nem kerülheti őt abban, amit a határokon kívül élő magyarságért cselekedett.” Antall külpolitikai céljainak utolsó összefoglalása volt az a levél, amit az 1993. évi nagyköveti konferencia résztvevőinek küldött. Ebben megerősítette azt a kezdettől fogva képviselt igényét, hogy az alapvető nemzeti, stratégiai kérdésekben legyen egyetértés a pártok, a kormány és az ellenzék között. A „nemzetpolitika” kifejezést is ő hozta vissza a politikai beszédbe. Minden nemzetközi szereplésében, beszédében szót emelt a magyar kisebbségek érdekeiért.

Az délszláv válság, az elhúzódó és több százezer áldozatot követelő fegyveres konfliktus alaposan megijesztette a nemzetközi közösséget, amely keresni kezdte az új Boszniák megelőzésének az eszközeit. Ezért vette programjába az akkor 12 államot tömörítő Európai Unió, hogy az új történelmi korszak békéjét egy Közép- és Kelet-Európára szabott Stabili-

tási Egyezményvel, az akkori francia miniszterelnökről elnevezett Balladur-tervvel biztosítja. Az eredeti elgondolás úgy hangzott, hogy megállapítják azokat a jogokat és intézkedéseket, amelyekkel megnyugtatták, kielégítik a létükben fenyegetett nemzeti kisebbségeket, majd – kétoldalú tárgyalások és esetleg kisebb határmódosítások után – megerősítik az európai határok érvényességét és véglegességét. A terv eredetileg nemzetközi jogilag kötelező normák és szabályok megalkotásával számolt, hasonlóan az 1919-ben született és 1945-ben elejtett nemzetközi kisebbségvédelmi egyezményekhez.¹⁶ A határmódosítások gondolatának elvetése után egyre jobban felhígult a terv, a kötelező szabályzásból jogilag kötelező érvénnyel nem bíró deklaráció lett. Magyarország kezdettől fogva ellenállt a csábításnak, hogy a „kisebb határmódosítások” fölvetésének beugorva igazolja azokat az akkoriban elszaporodó vádakat, hogy kisebbségvédő politikája destabilizáló hatású, de azoknak a hazai aggodalmaknak sem ült föl, hogy a Stabilitási Paktum aláírásával lemondana a határon túli magyarokról, további támogatásukról. Párizsban 1994. május 26-án került sor a tervezett egyezmény előkészítésére hivatott európai külügyminiszteri tanácskozásra. Az utolsó egyeztetéseken világossá vált, hogy a résztvevő államok többsége nem támogatja azt a magyar javaslatot, hogy a konferencián és az azt követően tervezett két- vagy többoldalú tárgyalásokon vegyenek részt az érdekeltek, a kisebbségek képviselői is. Az RMDSZ a határok sérthetlenségének elvét azzal a kiegészítéssel támogatta, hogy országosan és nemzetközi szinten is garantálni kell a személyi, helyi, illetve területi autonómiát, a különleges státust. Mivel a kisebbségek részvételét nem fogadták el, Markó elnök hozzám küldött levele szerint „Kérem a Külügyminiszter Urat, hogy képviseljék álláspontunkat az Európai Stabilitási Egyezmény Nyitókonferenciáján”. Párizsban elmondott beszédemben összegeztem a rendszerváltás kedvező európai eredményeit, és rámutattam annak fontosságára, hogy az ESE keretében meginduló tárgyalások vezessenek el a stabilitás hiányzó kellékéhez, hogy a nemzeti kisebbségek is elégedettek legyenek helyzetükkel. Hatpárti egyetértést tükrözött a tervezett záródokumentumhoz fűzött értelmező nyilatkozatunk, amit beszédem kiegészítéseként szétosztottunk. Ebben kiemeltem, hogy mivel a magyar nemzeti kisebbségek – kifejezett óhajuk ellenére – nem lehetnek jelen sem a nyitóértekezleten, sem a soron következő tárgyalásokon, Magyarország kénytelen magára vállalni érdekeik képviselését az egész folyamatban.¹⁷

Mérleget vonva az Antall (és Boross)-kormány szomszédspolitikájáról a legfőbb eredménynek azt tekintem, hogy három szomszédos állam fölbomlása során nem engedték magunkat bevonni a véres balkáni konfliktusokba, és nem engedtünk semmiféle kalandorpolitikára biztató tanácsnak. Az Antall-kormány alatt hétre nőtt szomszédjaink közül négyvel kifejezetten baráti viszonyt sikerült létrehozni. Szlovákia visegrádi partnerünk volt, és a ciklus végére Romániával, sőt Szerbiával is sokat javult az 1991-ben mélypontra lévő kapcsolat. Annak pedig nagyon örülök, hogy a horvátokkal helyreállítottuk a történelmi barátságot. Mindenkiel szemben

következésként a kinyújtott kéz politikáját folytattuk, arra azonban nem voltunk hajlandók, hogy a kisebbségbe került magyar közösségek feje fölött, jóváhagyásuk nélkül barátkozzunk azokkal a nemzetekkel, amelyek nem hajlandók teljesíteni jelentős nagyságú magyar kisebbségük jogos, a nemzetközi elvekkel és gyakorlattal összhangban álló igényeit.

Azt a nyíltan csak elvétve, célozgatva elhangzó vádat, hogy nem tudtuk módosítani határainkat legalább a határ menti magyar többségű területek visszaszerzésével, józan, tájékozott ember nem veheti komolyan. Csak a felületes vagy a tudatosan félrevezető gondolkodás hirdeti, hogy három, velünk szomszédos ország felbomlását ki lehetett volna, ki kellett volna használni Magyarország területének megnövelésére. A valóság az, hogy a fölbomló országok belső, köztársasági határai nem változtak, csak közigazgatásból nemzetközi határrá váltak. A világ, a külhatalmak azonban rettegték attól, hogy a legkisebb határmódosítás láncreakciót indít el, és háborúkhhoz vezet, ezért még a legészszerűbb, kézenfekvő változást, területcserét is a legmerevebben ellenezték. Nem került erre sor Koszovó és Szerbia között, és a Szovjetunió fölbomlása után is atomnagyhatalom Orosz Föderáció sem igényelte szomszédjaitól, Ukrajnától, Kazahsztántól a sok millió orosz által lakott területeket – legalábbis 2015 előtt nem. Ha Magyarország bármelyik szomszédjánál a határ menti, döntően magyarok lakta területek hovatartozásának népszavazás útján történő eldöntését vetette volna föl, valamennyi szomszédja és az összes súllyal bíró külső ország fölháborodottan utasította volna vissza. EU- és NATO-tagságunk jó időre lekerült volna a napirendről. Határaink azonban nem változtak volna, mert ma is érvényes a két világháború közti magyar „nem, nem, sohá”-ra adott válasz: „egy barátját sem adunk vissza”. Ezért az Antall-kormány nemzetpolitikája, kisebbségvédő politikája a határainkon kívülre kényszerült magyar közösségek nyelvi, kulturális jogainak, önkormányzati igényeinek a támogatására irányult, és ehhez igyekeztünk széles körű nemzetközi támogatást kapni.¹⁸ Nem titkolom, nem sikerült azonban el afölött, hogy ezt, a magyar közösségek helyzetének jelentős javítását, jövőjük biztos garantálását csak nem kielégítő mértékben tudtuk elérni. Ez azonban nem az első szabadon választott kormányon múlt. „Puhább,” konciliánsabb politika sem hozott volna más eredményt – ezt 12 évi szocialista kormányzás igazolja. Keményebb, hangosabb, radikálisabb fellépés pedig csak ellenszenvet, elítélést váltott volna ki, de ettől bizonyosan nem javult volna határon túli nemzettársaink helyzete. Viszont elriasztottuk volna a befektetőket, sőt még a turistákat is, veszélybe került volna euroatlanti integrációnk, sőt mai gazdasági helyzetünk is rosszabb volna.

Úgy vélem, hogy az 1990–94 között folytatott politikáról nem szabad letérni.

■ JEGYZETEK

1. Jeszenszky Géza: *Kísérelt a trianoni trauma orvoslására. Magyarország szomszédosági politikája a rendszerváltozás éveiben*. Osiris Kiadó, Bp., 2016.

2. Révész Sándor: *Antall József távolról*. Sík, Bp., 1965. Antall külpolitikájáról írt összefoglalóm: Magyar Szemle 2012. 3–4, 5–6, 7–8, 9–10. sz. A jelen témára Jeszenszky Géza: *Antall József, a nemzetpolitikus*. In: Jeszenszky Géza – Kapronczay Károly – Biernaczky Szilárd (szerk.): *A poli-*

- tikus Antall József – az európai úton. Tanulmányok, esszék, emlékezők a kortársaktól. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 2006. 98–118.
3. Erről hitelesen számolt be Markó Béla a *Kísérlet...*-ben is idézett írásában (47–48.).
4. A regionális gondolkodás, a magyarság geopolitikai dilemmáival foglalkozó egykorú írások gazdag gyűjteménye Ring Éva (szerk.): *Helyünk Európában*. I–II. Magvető, Bp., 1986. Már a rendszerváltozás politikai és eszmei hatásait is tükröző elmélyült tanulmányokat tartalmaz Ignác Romsics and Béla K. Király (eds.): *Geopolitics in the Danubian Region. Hungarian Reconciliation Efforts, 1848-1998*. Central European University Press, Bp., 1999.
5. Ezt a fenyegetettséget mutatja be két angol nyelvű tanulmányom: *More Bosnias? National and Ethnic Tensions in the Post-Communist World*. East European Quarterly 31. no. 3 (1997) 283–299. és *From 'Eastern Switzerland' to Ethnic Cleansing. Is the Dream Still Relevant?* In: Steven Béla Várdy and T. Hunt Tooley (eds.): *Ethnic Cleansing in Twentieth Century Europe*. Columbia University Press, New York, 2003. 11–30.
6. Jó példa e várakozásra a Nagy Imre és mártírtársai 1989. június 16-i újratemetésekor megszületett *Magyar–Román Nyilatkozat* és a Magyar Demokrata Fórum 1989 karácsonyi kiáltványa. Az előbbit közli Limes 1989. 1. sz. Könyvemben erről is – mint az itt említett lépések valamennyiéről – részletesen írtam.
7. Antall József: *Modell és valóság*. I–II. Athenaeum Nyomda, Bp., 1994. II. 64–65. A külpolitikai kormányprogramra lásd. *A nemzeti megújulás programja*. Bp., 1990. 177–185.
8. Az Európa Tanács és az ENSZ e témában 1990 után született konvenciói és nyilatkozatai ugyan előremutatóak, de egyértelműen csak az egyéni jogokat ismerik el – szemben a kívánatos csoportjoggal. Ebből fakad, hogy az önrendelkezés jogán alapuló nemzeti autonómiát a jelenlegi nemzetközi szabályozás nem tartalmazza, a kormányok pedig kifejezetten elutasítják. Lásd Bíró Gáspár – Hamberger Judit – Molnár Gusztáv – Szilágyi Imre – Tóth István: *Autonómia és integráció*. Bp. 1993; Péter Kovács: *Le Droit International pour les Minorités face à l'État-Nation*. Miskolc, 2000. Vö. Patrick Thornberry: *Protecting individual and minority rights in democratic systems: options and implications*. Ditchley Conference Report No. D94/13.
9. 1993. szeptemberi romániai látogatásom részletes ismertetése és dokumentumai könyvem 10. fejezetében és a Függelékben olvashatók.
10. A határ menti együttműködés és a regionális politizálás gazdasági és külpolitikai jelentőségéről szóló esettanulmányok gyűjteménye *Modernizáció és Regionalitás. A külpolitika térbeli összefüggései*. Szerk. Zsinka László. Bp., 1996, valamint Éger György: *Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában*. Bp., 2000.
11. Visegrádnak, a V4 történetének ma már jelentős irodalma van. Könyvem 4. fejezete részletesen tárgyalja.
12. Az 1996-ig megkötött fontosabb kétoldalú szerződések szövegét, illetve kisebbségvédelmi és területi rendelkezéseit közli Bakk Miklós bevezető tanulmányával, Ankerl Géza, Jeszenszky Géza, Pataki Gábor Zsolt, Szilágyi Zsolt, Zala Tamás, Zsigmond Barna, Valentin Stan, Törzsök Erika és Tőkés László hozzászólásával a Magyar Kisebbség (Kolozsvár) 1996. 4. és 5. sz.
13. Az Európa Tanács keretében működő Velencei Bizottság ezt az elvet erősítette meg 2001. október 19-i állásfoglalásában.
14. Országgyűlési Napló, 1993. május 11. Jeszenszky Géza felszólalása.
15. Kocsis Károly: *Jugoszlávia. Egy felrobbant etnikai mozaik esete*. Bp., 1993.
16. Ernő Flachbarth: *System des internationalen Minderheitenrechtes*. Budapest, 1937; Erzsébet Szalayné Sándor: *The Role of the League of Nations and the UN in the Protection of Minorities under International Law. Minorities Research*, Bp., 1999. 108–121.
17. Beszédem könyvem függelékében olvasható.
18. A magyar kisebbségek védelmére tett lépéseinknek és ennek nehézségének a korrekt összefoglalása Fedor Mediansky: *National Minorities and Security in Central Europe: the Hungarian Experience*. In: *Nationalism and Postcommunism*. Ed. A. Pavkovic et al. Dartmouth, 1995. Saját friss összegezésem: *National and Ethnic Reconciliation in Central Europe – Overcoming the Patterns of a Difficult Past*. Hungarian Review vol. X. no. 1 (2019).